

УДК 349.3

ПРАВО НА СОЦІАЛЬНИЙ ЗАХИСТ В УМОВАХ РЕФОРМУВАННЯ ПЕНСІЙНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ В УКРАЇНІ

Яцкевич І. І.,

*старший викладач кафедри приватного права
Національного університету
«Києво-Могилянська академія»,
канд. юрид. наук*

Проведення в Україні системної та комплексної пенсійної реформи вимагає належного та адекватного законодавчого регулювання, з урахуванням міжнародних соціальних стандартів, зобов'язань та прагнень європейської інтеграції, посилення ефективності системи соціальних прав, а також необхідності організації економічних реформ як складової пошуку нових джерел наповнення соціальних фондів.

Слід зауважити, що Уряд нашої держави неодноразово вживав непопулярних заходів щодо реформування пенсійної системи, її збалансування та створення умов для подальшого розвитку системи пенсійного страхування. Основним інструментом та зрештою і результатом таких реформ було підняття пенсійного віку, що мало би сприяти збалансуванню пенсійного фонду завдяки зменшенню кількості осіб, які отримують пенсію. Водночас запроваджується низка заходів, спрямованих на виведення з тіні заробітної плати, в тому числі збільшення розміру мінімальної заробітної плати, зменшення розміру єдиного соціального внеску, підвищення відповідальності за застосування праці осіб без оформлення трудового договору, а відтак і без обов'язкових відрахувань у соціальні фонди.

У юридичній літературі неодноразово піднімалися проблеми права на соціальних захист, зокрема в контексті адаптації національного законодавства до законодавства ЄС^{1,2}. Разом з тим означена тема залишається соціально чутливою та економічно болючою. Тим більше, що розбудова України як держави соціальної, правової та демократичної передбачає реальне забезпечення права на соціальний за-

¹ Костюк В. Л., Мельник О. Я. Європейський кодекс соціального забезпечення у контексті новітньої моделі джерел права: проблеми та тенденції // Традиції та новації юридичної науки: минуле, сучасність, майбутнє : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 19 трав. 2017 р.) : у 2-х т. Т.1 / відп. ред. Г.О. Ульянова. – О. : Вид. дім «Гельветика», 2017. – С. 535–540.

² Мицай М. О. Право на пенсійне забезпечення в умовах сьогодення: виклики та перспективи // Актуальні проблеми соціального права. Вип. III : зб. матеріалів учасників Всеукр. соц. програм (заходів) ВГО «Інститут реабілітації та соціальних технологій» у 2016 р. / за заг. ред. Костюка В. Л., Мельника В. П. – К. : ІРСТ Україна, 2017. – С. 116–120.

хист, в тому числі й в частині пенсійного забезпечення¹.

Право на соціальний захист належить до системи конституційних прав, закріплених у розділі «Права, свободи та обов'язки людини і громадянина» Основного Закону України. Так, згідно з положеннями статті 46 Конституції, «громадяни мають право на соціальний захист, що включає право на забезпечення їх у разі повної, часткової або тимчасової втрати працездатності, втрати годувальника, безробіття з незалежних від них обставин, а також у старості та в інших випадках, передбачених законом»². Тож право на соціальний захист є складовою системи соціальних прав людини і громадянина. Належність цього права до соціальних прав людини підтверджується й міжнародними документами, обов'язковість яких Україна визнає. Зокрема, Загальна декларація прав людини 1948 року у статті 22 проголошує *право кожної людини на соціальне забезпечення і здійснення необхідних для підтримки її гідності та для вільного розвитку її особистості* праву економічній, соціальній та культурній сферах через посередництво національних зусиль та міжнародної співпраці та у *відповідності із структурою та ресурсами кожної держави*³.

Згідно з положеннями статті 9 Міжнародного пакту про економічні, соціальні та культурні права держави, які беруть у ньому участь, *визнають право кожної людини на соціальне забезпечення, включаючи соціальне страхування*⁴. Більш детально право на соціальний захист розкрито у Конвенції МОП № 102, якою встановлено мінімальні норми соціального забезпечення⁵. Ратифікувавши Конвенцію, Україна визнала для себе обов'язковими низку положень щодо соціального забезпечення у старості, у випадку трудового каліцтва, безробіття, інвалідності, втрати годувальника, хвороби. Цією Конвенцією, наприклад, встановлюються вимоги щодо максимального віку працездатності в окремій державі. Так, згідно з положеннями частини 2 статті 26 Конвенції № 102 встановлений вік не повинен перевищувати 65 років або такої вищої вікової межі, яка може бути визначена компете-

¹ Іншин М. І., Сіроха Д. І. Соціальна держава: сутність і перспективи // Актуальні проблеми соціального права : зб. матеріалів учасників всеукр. соц. програм (заходів) ВГОІ «Інститут реабілітації та соціальних технологій» у 2014 р. / за заг. ред. М. І. Іншина, В. Л. Костюка, В. О. Попелюшка. – К. : ІРСТ Україна, 2015. – С. 17–21.

² Конституція України : Закон України від 28 черв. 1996 р. № 254к/96-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.

³ Загальна декларація прав людини : Міжнародні документи ООН з питань прав людини / ред. С. Головатий. – К. : Укр. правнича фундація : Право, 1995. – 12 с.

⁴ Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права : Міжнародний документ від 16.12.1966 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_042.

⁵ Конвенція Міжнародної організації праці № 102 від 28.06.1952 про мінімальні норми соціального забезпечення // Відомості Верховної Ради України. – 2016. – № 36. – С. 5.

нтними органами державної влади з належним урахуванням працездатності осіб похилого віку в цій країні. Проте в частині 3 зазначеної статті зазначено, що національне законодавство може призупиняти надання допомоги, якщо особа, яка має на неї право, займається будь-якою встановленою оплачуваною діяльністю, а також зменшувати допомогу, яка базується на системі внесків, – коли заробіток бенефіціарія перевищує встановлену суму, а за системою, яка не базується на внесках, – коли заробіток бенефіціарія або його інші кошти чи сукупність таких коштів і заробітку разом перевищують встановлену суму.

Право на соціальне забезпечення передбачено також статтею 12 Європейської соціальної хартії (переглянутої), ратифікованої частково (п. 3 та 4) Україною. З метою забезпечення ефективного здійснення права на соціальне забезпечення Україна зобов'язується: (п. 3) докладати зусиль для поступового піднесення системи соціального забезпечення на більш високий рівень; (п. 4) вживати заходів шляхом укладання відповідних двосторонніх і багатосторонніх угод або в інший спосіб і відповідно до умов, визначених у таких угодах, для забезпечення: а) рівності між їхніми власними громадянами та громадянами інших Сторін у тому, що стосується прав на соціальне забезпечення, включаючи збереження пільг, які надаються законодавством про соціальне забезпечення, незалежно від пересування захищених осіб по територіях держав Сторін; б) надання, збереження та поновлення прав на соціальне забезпечення такими засобами, як сумарний залік періодів страхування або роботи, що були здійснені за законодавством кожної зі Сторін.

Розглядаючи спори щодо захисту прав людини, передбачених Конвенцією про захист прав і основоположних свобод людини (1950 року), Європейський суд з прав людини неодноразово висловлював свою позицію щодо співвідношення права на соціальний захист та обов'язку держави його забезпечити. Так, у рішенні ЄСПЛ від 09 жовтня 1979 року у справі «Ейрі проти Ірландії» зазначено, що здійснення соціально-економічних прав людини значною мірою залежить від становища в державах, особливо фінансового. Такі положення поширюються і на питання допустимості зменшення соціальних виплат, про що зазначено в рішенні цього суду у справі «Кйартан Асмундсон проти Ісландії» від 12 жовтня 2004 року.

ЄСПЛ у рішенні «Великода проти України» від 03 червня 2014 року зазначає, що законодавчі норми можуть змінюватися, передбачені законами соціально-економічні права не є абсолютними. Механізм реалізації цих прав може бути змінений державою, зокрема через неможливість їх фінансового забезпечення шляхом пропорційного перерозподілу коштів з метою збереження балансу інтересів усього суспільства. Зміна механізму нарахування певних видів соціальних виплат та допомоги є конституційно допустимою до тих меж, за якими ставиться під сумнів сама сутність змісту права на соціальний захист.

Відтак Суд наголосив на необхідності пошуку саме державою Україна додаткових інструментів подолання економічної кризи шляхом раціонального використання бюджетних коштів та необхідності збереження «справедливого балансу» між вимогами загального інтересу суспільства та вимогами щодо захисту прав і свобод окремої особи.

Отже, основний обов'язок держави щодо гарантування права на соціальне захисту, зважаючи на залежність рівня соціального забезпечення від соціально-економічного розвитку такої держави, полягає у створенні умов, необхідних для підвищення спроможності щодо соціального захисту. Особливо це актуально в умовах солідарної системи соціального забезпечення. Оскільки право на соціальне забезпечення гарантується загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням за рахунок страхових внесків громадян, підприємств, установ і організацій, а також бюджетних та інших джерел соціального забезпечення, то економічно і соціально обґрунтованим та доцільним вбачається формування соціально-економічної політики держави у напрямку вдосконалення системи соціального страхування.

Зважаючи на проблеми з наповненням Пенсійного фонду України, що зумовлено, зокрема, низьким рівнем охоплення економічно активного населення, низьким рівнем оплати праці, високим рівнем тіньової зайнятості (а відтак і зменшенням відрахувань – страхових внесків – зокрема, до ПФУ), оптимальним напрямком підвищення рівня соціального захисту особи в Україні вбачається підвищення: трудових доходів, рівня зайнятості, прозорості діяльності органів соціального забезпечення. Водночас підвищення пенсійного віку як засіб зменшити кількість осіб, які мають право на соціальне забезпечення в старості, буде лише тимчасовим і короткостроковим заходом, пов'язаним із підвищеним соціальним ризиком та помноженою демотивацією працівників, які сплачують страхові внески.

Таким чином, право на соціальний захист тісно пов'язане з гарантуванням права на працю, що гідно оплачується, як необхідної економічної передумови забезпечення права на пенсійне забезпечення. На нашу думку, закладених у Законі України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо підвищення пенсій»¹ стимулів до формування страхового стажу понад 35 років недостатньо. Потрібно також забезпечити зростання реальних трудових доходів трудящих, розвиток національної економіки, залучення, в першу чергу, внутрішніх інвестицій, які можливі тоді, коли громадяни та суб'єкти господарювання довіряють державній владі. З іншого боку, удосконаленню стану соціального захисту в Україні сприятимуть заходи щодо запобігання дискримінації у сфері праці, зокрема за ознакою віку, інвалідності, стану здоров'я, тобто тих категорій, які можуть і хочуть

¹ Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо підвищення пенсій : Закон України від 03.10.2017 № 2148-VIII // Голос України. – 2017. – № 188.

працювати, а відтак забезпечуватимуть себе самостійно, реалізовуватимуться соціально й економічно. За таких умов можна очікувати можливість додаткових джерел наповнення бюджету відповідних соціальних фондів (наприклад, пенсійного фонду, фондів соціального страхування тощо).

З огляду на зазначене право на соціальний захист є соціально-правовою та економічною основою для організації та проведення пенсійної реформи, виходячи із об'єктивної необхідності підвищення дієвості та доступності права на пенсійне забезпечення, підвищення рівня та якості життя людей пенсійного віку на основі розроблення та ухвалення Пенсійного кодексу.